

Kronika

Prof. Rimantas Puplesis – Lietuvos mokslø premijos laureatas

Kasmet Lietuvos mokslø visuomenė su dėmesiu laukia žinių apie tuos mokslø darbus, kurie gali būti pristatyti Lietuvos mokslø premijai gauti, arba tokiam konkursui jau yra atėikti. Tokiø kandidatø atrinkimas itin domina asmenis to mokslø srities, kurioms jie patys atstovauja, arba yra gerai su jomis susipažinę. Suprantama, kad biologai kiekvienais metais seka Biomedicinos mokslø naujoves: išleistus šios srities mokslinių tyrimø apibendrinimus, naujausius darbus, gerai pažįstamø kolegø laimėjimus. Todėl yra labai džiugu, kad, ávertinus Biomedicinos mokslø srities pristatymus, pateiktus 2003 metø Lietuvos mokslø premijai gauti, ir paskelbus apie apdovanojamuosius, sužinojome, jog vienu laimėtojų buvo pripažintas gyvosios gamtos tyrinėtojo darbas. Tai Vilniaus pedagoginio universiteto profesorius, habil. dr. Rimanto Puplesio entomologinių tyrimø ciklas *Biologinė ávairovė: taksonominės strateginio regiono revizijos ir naujos mokslui rūšys (Insecta: Microlepidoptera) (1984–2002 m.)*, skirtas labai ávairiø Pėmės regiono mikrodrugiø biologinės ávairovės tyrimams.

Tai – neeilinis tiriamøjø darbø ciklas, nustebinęs daug kà, net ir Lietuvos mokslø tarybos narius, išskirtiniu savitumu. Pirmiausia jis išsiskiria savo tyrimø geografija: laureato vykdytø mokslinių projektø platuminė apimtis – nuo Lietuvos iki Rytø Azijos ir Pietø Amerikos. Pasižymi nuodugniu pasirinktos vabzdžių tyrimo grupės pažinimu ir svarbiu faktu, kad darbø ciklo autorius yra savo srities neabejotinas tarptautinis lyderis. Kaip šios vabzdžių grupės identifikuotojas, R. Puplesis yra kvalifikuoėiausias taksonomistas tarp pasaulio entomologø. Todėl premijuotas darbø ciklas bene labiausiai išsiskiria autoriaus aprašytø naujø mokslui entobiontiniø (gyvenanėiø augalø audiniuose) rūšiø gausa. Maždaug du dešimtmeėius R. Puplesis intensyviai tyrinėja labai nedaug tirtus primityvius ir smulkius, vos 2–3 mm dydžio, Nepticuloidea ir Tischerioidea antėimio mikrodrugius, kuriø vikðrai yra augalø (lapø) minuotojai. Šie drugiai, būdami archaiðkos sandaros, kartu yra ir labai specializuota vabzdžių grupė. Viena svarbiausioø šio primityviø formø specializacijos apraiðkø yra jø entobiontinė gyvensena žaliuosiuose augalø audiniuose. Minuojantis gyvenimo būdas – svarbi šio primityviø vabzdeliø biologinė adaptacija. Iš viso pa-

saulio faunoje yra žinoma kiek daugiau nei 1000 šioø drugiø rūšiø, todėl nelengva ásivaizduoti, kad daugiau kaip ketvirtadalá iki tol neįinotø pasaulio faunos rūšiø (262, arba 26%) pirmà kartà aprašė pats premijos laureatas. Visas kitas rūšis yra aprašė arti dvidešimties ávairiø kitø kraðtø, daugiausia Europos mikrodrugiø specialistai, tarp jø ir 3 R. Puplesio mokiniai.

Todėl dráusiai galima teigti, kad šis mūsų kraðto mokslininko ánaðas á gyvūnijos taksonomiją nebus pralenktas labai ilgu dešimtmeėius. Paprastai bet kuris mūsų zoologas, pirmà kartà (tai yra pasaulyje) aprašė apie tris dešimtis naujø mokslui rūšiø, pagrįstai galėtø tuo didžiutis ir dėl to kolegø laikomas vos ne korifėjumi. Tačiau á asmená, aprašiusá dešimtá kartø daugiau rūšiø, žiūrima ir su nuostaba, ir su pelnyta pagarba. Lietuvos biologijos mokslø istorijoje tai – pirmas toks atvejis, kada vienas mokslininkas pats atrado ir aprašė tiek daug naujø mokslui rūšiø iš geografiniu popiūriu labai tolimø regiono ir vietoviø.

Premija ávertintas darbø ciklas – organizuoto darbo, susikurtø veiklai sàlygø rezultatas. Turėtume pripažinti, kad já pasiekti padėjo ir R. Puplesio, kaip gero vadybininko, sugebėjimai. Jis kruopðeiai ir atkakliai ruoðdavo paraiðkas ávairiems tarptautiniams fondams, o gavęs fondo paramà, stipendijas tyrimams, lėðas sugebėjo sumaniai panaudoti konkreėiø uþduoėiø, temø, projektø ágyvendinimui. Numatyti išvykas ir dirbti teko ne vien Lietuvoje, Europoje, bet ir atokiausiose Azijos, Afrikos, Amerikos þemynø vietose. Iš viso R. Puplesis buvo iniciatorius, vadovas, taip pat ir vykdytojas daugiau kaip 10 Lietuvos bei tarptautiniø projektø. Tokia didelė tyrimø apimtis leido autoriui padaryti plaėius apibendrinimus apie ávairiø Pėmės regiono biologiná ávairovã, faunos raidà (faunodarà), rūšiø filogenetinius (atsiradimo bei giminiðkumo) ryðius.

Lietuvos mokslø premija ávertinto darbo autorius ávairiø kontinentø tirtàsias vietas – Centrinã ir Pietø Amerikà, Rytø ir Centrinã Aziją, Indostanà ir Pietø Afrikà – vadindamas „svarbesniais strateginiais Pėmės regionais“ labai þenkliai papildė ten žinomø rūšiø sàraðus naujomis mokslui rūšimis (naujumas siekia nuo 35 iki 89%) ir atliko jø taksonomines revizijas. Žinias apie atskirø þemynø mažøjø drugiø ávairovã mokslininkas papildė apibendrintais duomenimis apie rūšiø aprašymo ypatumus, taksonomiją,

morfologiją, trofinius ryšius, geografiną paplitimą. Jis sudarė tirtųjų ūeimų filogenetines schemas, padėjusias tiksliau nustatyti rūšių raidos ypatybes, bei pirmą kartą išaiškino daugelio rūšių mitybinius augalus. Autorius pastebėjo, kad kai kurios rūšys savo kilme yra susijusios su paėiu augalų rūšių susidarymo procesais. Patyrusiam gamtininkui ūie ūdomūs minuotojai tapo „patogiu“ objektu ir naujiems bendriesiems biogeografiniams teiginiams suformuluoti. P. Puplesis parodė, kad ūsigalėjusios hipotezės apie jo tiriamų mikrodrugių filogenetinę kilmę gali būti griaunamos ir keičiamos naujomis.

Bene didžiausią indėlą R. Puplesis ūnešė ū Palearkties faunos tyrimus. Ilgiausiai jis dirbo viename didžiausiu Eurazijos ūemyno gamtinių regionų – Centrinėje Azijoje. Dar 1982–1984 m. ten pradėjas nuoseklus mikrodrugių tyrimus, per keliolika sezonų jis gerai susipaėino su regiono specifika, didele gamtine ūvairove, ryėkiais kraėtovaizdėiu, klimato ir ekologiniū sūlygų skirtumais. Nepaisant to, kad gamtiniai kompleksai ūvairuoja, mokslininkas padarė apibendrinimŕ: visam regionui yra būdingi bendri bruoėai, leidėiantys vertinti Centrinę Aziją, kaip atskirŕ ūemės gamtinŕ geografinŕ vienetŕ. Jo ribos gali būti nusakomos skirtingai, taėiau, pagal R. Puplesio tyrimo medėiagŕ, regionas ūpima teritorijŕ nuo aridiniū ūpkaukazės rajonų iki Gobio dykumos ir, būdamas Eurazijos ūemyno centre, apima 13 Azijos ūaliū. Būtent Palearkties tyrimai ūgalino autoriu parengti originaliŕ biogeografinę koncepcijŕ, iė kurios matyti svarbiausi autochtoninės evoliucijos centrai Eurazijos ūemyne. Taip buvo suformuluotas naujas poėiūris ū ūio ūemyno teorinius faunodaros procesus. Daugiamėiai stebėjimai jam taip pat leido pateikti naujas filogenetines schemas, kurios keičia iki ūiol nusistovėjusŕ supratimŕ apie ūiū smulkiū

organizmų evoliucijos keliŕ. Pridurtina, kad prie Palearkties tyrimų priskirtini ir Lietuvos mikrodrugių tyrimai. Pavyzdėiui, R. Puplesis yra išaiėkinŕ apie 70% ūiuo metu ūinomos Lietuvos faunos Nepticulidae rūšiū.

Svarbiausi R. Puplesio atlikti tyrimai paskelbti monografijoje „Rytų Europos ir Azijos neptikulidai“ (Leidenas, 1994 m., anglų k.), taip pat „Pasaulio biologinė ūvairovė“ (Kaunas: Lututė, 2002), „Nepticuloidea ir Ticherioidea pasaulio ir Lietuvos faunoje“ (su A. Diėkumi; Kaunas: Lututė, 2003) ir apie 70 moksliniū straipsniū, kuriū nemaėai ūpsienio ūaliū – Austrijos, Belgijos, D. Britanijos, Danijos, JAV, Japonijos, Olandijos, Rusijos, Vokietijos spaudoje. Jis staėavosi ir dirbo Zoologijos institute (Sankt Peterburgas), Kopenhagos universitete, Austrijos, Belgijos, Ėekijos, Olandijos, Vengrijos mokslo institucijose, Londono gamtos muziejuje (pastarajame ilgiausiai, nei visas kitas mokslo ūstaigas ir muziejus kartu sudėjus).

Mokslo darbų ciklŕ, ūė kurŕ R. Puplesiui buvo suteikta 2003 metų Lietuvos mokslo premija, sudaro 3 monografijos ir 41 mokslinis straipsnis.

Lietuvos zoologijos mokslo istorijoje R. Puplesis (g. 1958 m.) yra jauniausias mokslininkas, apgynęs biologijos kandidato (dr.) disertacijŕ („Pabaltijo ir Tolinų Rytų kandelės (Lepidoptera, Nepticulidae)“) (1985), taip pat daktaro (habil. dr.) disertacijŕ („Neptikulidų (Nepticulidae) sistema ir evoliucija, apėvelgiant drugių būrio vikėrų minuojančŕ gyvenimo būdŕ“) (1992). Nuo 1993 m. – laboratorijos vadovas. 1995 m. jis apdovanotas V laipsnio Gedimino ordinu, 1996 m. – iėrinktas profesoriumi. 1997–1998 m. R. Puplesiui paskirta Lietuvos Respublikos aukėiausiojo laipsnio valstybės stipendija, jis yra keliū ūpsienio mokslo draugijų narys.

Dr. Algimantas Jakimavičius